

SANDIKLI İLÇESİ'NDE NÜFUSUN GELİŞİMİ

“Demographical Development in Sandıklı”

Lütfi ÖZAV *

Üzeyir YASAK**

ÖZET

Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü sınırları içerisinde yer alan Sandıklı ilçesi yönetim bakımından Afyon iline bağlıdır. İlçede ilk belediye teşkilatı 1869'da kurulmuştur. Sandıklı'da Cumhuriyet sonrası dönemde idarî yapıda önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler nüfusun gelişimini etkilemiştir. Ayrıca 1975'ten sonra meydana gelen iç ve dış göçler toplam nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu faktörlerin etkisi ile kırsal nüfusta ciddi düşüşler yaşanmıştır. Buna karşılık şehir nüfusun gelişimi daha düzenlilik gösterir. Sandıklı şehir nüfusu 1990 yılına kadar yıllık ortalama 1,3'lük bir artış gösterirken 1990–2000 dönemleri arasında yıllık 5,3'lük bir artış yaşanmıştır. Bu hızlı büyümede, şehirde meydana gelen tarıma bağlı ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesi etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Gelişme, Sandıklı.

ABSTRACT

The town of Sandıklı which is located in the inner west Anatolian part of the Aegean region is connected with Afyon in terms of administration. In 1876, first municipal organization is founded in Sandıklı. In the period after the proclamation of republic important changes have been made in the structure of administration in the Sandıklı. These changes has affected the development of demography. Besides these, internal and external migration happened after 1975 decrease population. Because of this factors serious decreases seen in the rural population. However, the urban of population development seems to be more organized. We witness an annual increase of 5,3 between 1990–2000 for Sandıklı Town Centre population whereas this figure appears to be 1,3 until 1990. The development of economic activities occurred outside agriculture in the town centre have contributed to the aforementioned swift increase.

Key Words: Demography, Development, Sandıklı.

* Prof. Dr ., AKÜ Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, UŞAK, lozav@aku.edu.tr

** Arş. Grv., AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, UŞAK, uyasak@aku.edu.tr

bulunmaktadır. Sandıklı, E-24 olarak bilinen devlet karayolunun Ankara, İstanbul-Antalya, Denizli güzergâhları ile İzmir-Ankara-İstanbul demir yolu hattında gelişen önemli ulaşım ağları üzerinde yer alır.

Çalışma sahası her ne kadar idari bir sınırlandırma özelliği gösterse de coğrafi açıdan da ilginç bir konuma sahiptir. Gerçekten de düzlük alanlar ile onların gerisinde yükselen dağlık sahalar arasında oldukça dikkat çekici coğrafi farklılıklar görülmektedir. Bu tür farklılıklar doğal çevre özelliklerinde olduğu gibi beşeri ve ekonomik faaliyetlerde de söz konusudur. Deniz seviyesinde ortalama 1000 m. yüksekliğinde yer alan ilçenin, dört bir tarafı dağlar ile çevrilidir. Doğuda Kumalar Dağ(2250m.) silsilesi, güneyinde bugün Milli Park olarak koruma altına alınmış Akdağ(2449m.), batısında Ahır dağları(1981m.) ile çevrilidir. Ege Bölgesinin önemli akarsuyu olan Menderes nehri Kumalar Dağı eteklerinde doğan Karadirek Çayı ve bunun çevresinde irili ufaklı derelerle beslenerek Kufi deresi ile birlikte Çivril ovasına açılmaktadır. Yörede Kusura Ovası(1090 m.), Sandıklı Ovası(1070 m.), Karasandıklı Ovası(1006 m.) ve Saltuk Ovası(930) olmak üzere başlıca dört ova bulunmaktadır. Sandıklı Ovası alüvyonlu ve verimli bir yapıya sahiptir. Güneyde ise Kusura Ovası derin kuyu sondaj sulaması ile tarımsal üretiminde önemli bir paya sahiptir. İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan ilçede, yazları sıcak ve kurak geçer Ağustos ayı ortalaması 22 C°, kışları ise soğuk olup Ocak ayı ortalaması 0 C° dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 456 mm.'dir. Sandıklı ilçe arazileri doğal bitki örtüsü bakımından daha çok step özelliği göstermektedir. Orman bakımından nispeten fakirdir. Ormanlar ilçe yüzölçümünün % 24'ünü kaplar. Plato ve yaylalar genellikle step bitkileri ile kaplıdır. Dere kenarlarında kavak ve söğüt ağaçları yoğundur.

İlçe, yer aldığı sahanın beşeri faaliyetlere uygunluğu nedeni ile uzun yıllardan beri yerleşmelere açık olmuştur. Özellikle yörede, kaplıcaların bol bulunması nedeni ile M. Ö. 3000 yıllarına varan iskân faaliyetleri görülmüştür. Nitekim Sandıklı şehrinin 8 km. güneyinde yer alan Hüdai kaplıcası Türkiye'de en meşhur çamur tedavisinin yapıldığı kaplıcalardan biridir. Neojende oluşmuş kıvrımların hâkim olduğu yöredeki N-S yönlü bir faydan gelen sular, alüvyonlar arasından çıkan kaynaklar boyunca sıralanmış olup yer yer çamurluk alan oluştururlar. Yüksek derecede radyoaktiviteye sahip kaplıca sağlık fonksiyonları açısından önemli bir yere sahiptir. Bu alanda Friglere ait oldu tespit edilen hamamlar ve çamur banyoları dikkat çekicidir.

Ulaşım ve kaplıca imkânların uygunluğunun yanı sıra iklim ve toprak şartlarını elverişli olması nedeni ile Sandıklı çevresi 5000 yılından beri yerleşmeye sahne olmaktadır. İlçeye bağlı 57 kırsal yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerden nüfus büyüklüğü fazla olan onunda belediye teşkilatı kurulmuştur. Sahanın toplam nüfusu ise 2000 yılı nüfus

tespitlerine göre 76,618 kişiyi bulmaktadır. Aynı yıl bu nüfusun % 49,4'ü(37,804 kişi) ilçe merkezinde, % 50,6'sı(38,814 kişi) ise kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. Sandıklı bu nüfus büyüklüğü ile Dinar ve Bolvadin'den sonra Afyon ilinin en büyük üçüncü ilçesidir.

Sandıklı ilçesinde temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ayrıca tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin özellikle un ve yem sanayinin gelişmiş olduğu görülmektedir. İlçede Antalya-Denizli karayolu üzerinde gelişme gösteren küçük sanayi tesisleri de dikkati çeker. Ulaşım imkânlarının etkisi ile nispeten ticaret, kaplıcanın etkisi ile sağlık turizm faaliyetleri yoğun olarak yapılmaktadır

Yörede nüfusun gelişimi dönem dönem farklılıklar göstermektedir. Tarihi demografi çalışmalarında Sandıklıda Osmanlı döneminde özellikle 19. yüzyıl nüfusunun o yöredeki birçok yerleşmeden fazla olduğu tespit edilmektedir. Cumhuriyet Döneminde sonra ise idari yapılanmalardaki değişimlerden dolayı nüfus azalmış, sonraki dönemlerde ise sürekli bir artış olmuştur. Bu değişimde kırsal ve şehirsal nüfus oranlarında gelişimin seyri önemlidir. Sandıklı ilçesinde kırsal nüfus 1975'lere kadar artmış olmasına karşın o dönemden sonra azalmaya başlamıştır. Şehirsal nüfusta ise böyle bir dönüm noktası olmamış, daha ziyade nüfus sürekli bir artış göstermiştir. Makalede Sandıklı ilçe nüfusu ile ilgili ulaşılabilen en eski verilerin ve araştırmaların analizleri ve arazi çalışmalarıyla nüfusun gelişim eğilimleri nedenleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. SANDIKLI'NIN TARİHÇESİ

Araştırma sahası olan Sandıklı ilçesinin, yerleşmeye ilk defa ne zaman açıldığı ve ilk yerleşik kavimlerin kimler olduğu konusunda kesin bilgiler mevcut değildir. İlçede ilk yerleşime ait izlerin Hititler dönemine rastladığı yapılan araştırmalarda ortaya çıkartılmıştır. Bu bölgenin en büyük yerleşim yeri Kussar-Kussor(M.Ö. 3000–2700) şimdiki Kusura beldesidir. Kussar, Frigya bölgesi içinde önemli şehirlerinden birisi olarak bilinirdi. Oxford Üniversitesi adına arkeolog Miss. Winifre-Lambe tarafından 1935–1937 yılları arasında yapılan kazılarda bu durum ortaya konulmuştur(Turan, 1997;45–54). Bu çalışmalarda Kalkolitik, Bakır Çağı ve Eti Çağı olmak üzere 3 ayrı dönem ait buluntuları elde edilmiştir. Hititlerin M.Ö. 1200 yıllarında yıkılmalarından sonra Frigya devleti kurulmuştur. Bu dönemle birlikte Sandıklı önem kazanmaya başlamıştır. Prof. W. M. RAMSEY, 1890 yılında yazdığı “Anadolu'nun Tarihsel Coğrafyası” isimli kitabında Frigya arazisi içinde yer aldığını söylediği Sandıklı için *Pentapolis* adını kullanmaktadır(Ramsay: Çev. M. Pektaş:1960,150–151). Pentapolis bölgesinde Otrus(Çorhisar), Bruzus(Karasandıklı), Eucarpeia(Emirhisar), Hierapolis(Koçhisar) adında beş büyük şehir olduğu, ifade edilmektedir(Sevin, 2001; 207).

Friglerin Kimmerler tarafından yıkılması ile yörede Lidyalıların egemenliği kurulmuştur. Bu dönemle ilgili bilgilere ulaşılamamakla birlikte daha sonra Perslerin Anadolu'ya hâkim olduğu yıllarda Sandıklı'nın, kervanlar ile ulaşım yapanların konaklama yeri olarak önem kazandığı bilinmektedir. Sandıklı M.Ö. 72 yılında Romalıların eline geçmiş ve bu şekilde M.S. 395'e kadar böyle devam etmiştir. Sandıklı M.S. 395 yılında 1078 yılına kadar Bizans egemenliği altında girmiştir(Gönçer, 1971;200). Bu dönemden sonra Afyon ve Sandıklı çevresine Anadolu Selçukluları ve onların yıkılmasıyla Türk Beylikleri hâkim olmaya başlamıştır. Özellikle Dolatan ve Emir Sanduk Beyler Bizans'ı yenilgiye uğratarak bugünkü Akdağ'ın eteklerine kadar yörede egemen olmuşlardır.

Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu idaresine geçmesinden sonra, araştırma sahası ile ilgili daha kesin bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Sandıklı başlangıçta Karahisar-ı Devle, daha sonra Karahisar Sahib Sancağı'nın kazası oldu. Yöre,1839 yılında Hüdavendigâr Eyaleti yönetimi içine girmiştir(1867 yılında Hüdavendigâr Eyaleti, Hüdavendigâr Vilayeti olarak değiştirildi). 1315 yılındaki Salname'de Sandıklı Kazası'na bağlı, Şeyhli, Gedikler, Dazkırı nahiyeleri ve 237 köy bulunmaktadır. Daha sonra Sandıklı, Cumhuriyet ilanını ile birlikte ilçe yapılarak Afyonkarahisar iline bağlanmıştır(Yurt Ansiklopedisi, 1981;261-277).

3. NÜFUS ARTIŞI

A.Cumhuriyet Öncesi Dönem

Cumhuriyet öncesi döneme ait nüfus bilgiler daha çok tarihçilerin bazı tahminlerine kaynaklık eden tahrir defterleri, mühimme defterleri, seyahatnameler, vakfiyeler salnameler gibi belgelere dayanmaktadır(Doğanay 1994;143). Sandıklı'nın demografik durumu ile ilgili ilk bilgilere XVI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu dönemde Kütahya'nın 14 sancağından biri olan Karahisar-ı Sahib Sancağı için tutulmuş tahrir defterlerinde Sandıklı'daki hane sayılarına ulaşılmıştır(Bulduk,1993;110). Burada ilçe merkezindeki mahalle ve bu mahallelerdeki hane sayıları tespit edilerek bazı hesaplamalarla genel nüfusa ulaşılmaya çalışılmıştır(Barkan, 1953;1-26, Göyünç, 1979;331-338). Böylece 1572' de Sandıklı merkezde toplam nüfus 4000-4500 olarak tahmin edilebilmiştir (Tablo 1).

Osmanlı Devleti döneminde resmi olarak ilk sayım 1831 yılında II. Mahmut zamanında yapılmıştır(İzbrak, 1944;464-465). Bu sayıma göre askerlik yapmaya elverişli olan erkekler ile çocuk yaşta olanlar ve ihtiyarlar olmak üzere iki kısım olarak erkek nüfusu yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yapılan bu ilk resmi sayımda kadın ve kız çocuğu nüfusu hakkında bilgi bulunmamaktadır (Karpas, 2003; 150). Fakat erkek nüfusu kadar kadın nüfusu olabileceği de dikkate alınarak Sandıklı'nın nüfusunun 16-17000 civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür(Tablo 2).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus hakkında bilgilere salnamelerden ulaşılmaktadır. Hüdavendigâr Vilayeti 1872(H.1289) tarihli salnameye göre erkek nüfusu 11,020 olarak belirtilmiştir(Afyonkarahisar Kütüğü, 2001; 265). Buna göre toplam nüfusun 25,000 den fazla olabileceği düşünülebilir(Tablo 3). 1906(H. 1324) yılına ait Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde ise Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın kazaları, bunların kadın erkek ve gayri müslim nüfusları ile kazaların yüz ölçümü hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür(1906(H.1324). Hüdavendigâr Vilayei Salnamesi Matbaa- ı Resmîye, Bursa, s. 340-341). Salnamede, Sandıklı'nın yüzölçümü 6.500 km², nüfusu 92,023 olarak belirtilmiş.

Tablo 1. XVI. yy. Sandıklı İlçe Merkezindeki Nefer, Hane, Mücerred ve Muaf Sayısı

MAHALLELER	NEFER (ASKER)			HANE			MÜCERRED (BEKÂR)		
	1500	1528	1572	1520	1528	1572	1500	1528	1572
Çay	109	99	180	89	65		13	3	
Cami	69	65	144	58	40		8	3	
Çakır	64	48	222	57	30		7	1	
Ece	98	64	122	88	50		9	3	
Kethuda (Hisar)	105	62	121	87	60		12	3	
Halil Beg Mescidi	27	35	x	22	29	x	5	1	x
İslamoğlu	33	40	x	32	30	x	1	2	x
Kubbeli Mesicidi	74	41	x	61	30	x	8		x
TOPLAM	579	454	789	494	334		63	16	

Kaynak: Üçler BULDUK, 1993'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu döneme kadar sandıklı nüfusu ile Karahisar-ı Sahib nüfusu hep bir birine yakın seyretmiştir. Fakat 1906 yılına gelindiğinde ilçe nüfusunun merkez nüfusu geçtiği dikkati çeker. 1872'deki salnameye göre nüfusun bu denli farklı çıkması o dönemde idarî yapıda meydana gelen değişikliğe bağlı

olarak Şeyhli, Geyikler ve Dazkırı nahiyelerinin Sandıklı kazası içinde sayılmaları gösterilebilir(Sami, 1890;2967). İdarî yapılanmadaki değişikliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelen göçler nedeniyle nüfus hızla artmıştır.

Osmanlı devletinin son dönemlerine doğru Sandıklı oldukça hareketli günler geçirmiştir. 1921 yılında 8 Ağustos–12 Eylül tarihleri arasında Yunanlılar tarafından 3 kez işgale maruz kalmıştır(Sandıklı, 2001: 4–5). İşgal yıllarında diğer bölgelerde olduğu gibi, gerek erkek nüfusun silâh altına alınması, gerekse de açlık, kıtlık ve sefaletten dolayı artan ölümler nedeniyle yöre nüfusu oldukça azalmıştır(Özav, 2000; 160)

Tablo 2: Afyon'da 1831 Sayımına Göre, Karahisâr-ı Sahip Sancağı Erkek Nüfus Dağılımı.

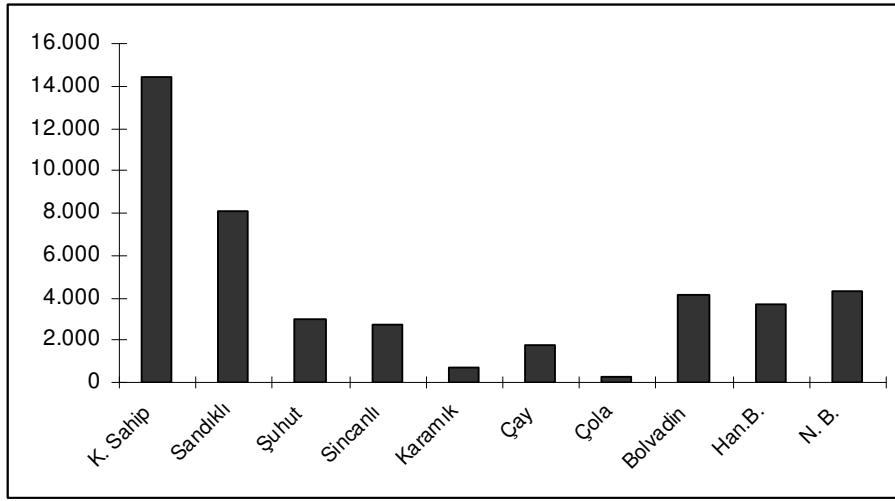
KAZA	NÜFUS				
	İslâm		Gayri Müslim		Yekûn
	Sagîr ve Kebir (Küçük ve Büyük)	Muvafık (Uygun olanlar)	Cizye Gûzar (Gayri Müslüm Genç)	Baki (Geriye Kalan)	
Karahisâr-ı Sahip	8.523	4.823	659	421	14.426
Sandıklı	5.295	2794	0	0	8089
Şuhut	1936	1039	0	0	2.975
Sincanlı	1.738	1.023	0	0	2761
Karamık	430	239	0	0	669
Çay	1.200	576	0	0	1.776
Çola	155	71	0	0	226
Bolvadin	2.655	1468	0	0	4.123
Hanbarçın	2.239	1.453	0	0	3.692
Nevahî-i Barçın	2.595	1672	0	0	4267
TOPLAM	26.766	15.158	659	421	43.004

Kaynak: Afyonkarahisar Kütüğü'nden(2001) yararlanılarak hazırlanmıştır.

B.Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Sandıklı Kazası'nın idarî sınırı şimdi Denizli Başçeşme'ye kadar uzanmaktaydı. Salnamelerde

Geyikler(Dinar), Dazkırı ve Şeyhlü'nun(Çivril) nahiye olarak Sandıklı Kazasına bağlı olduğu bilinmektedir. 1926 yılında yapılan idari taksimatta bu nahiyeler Sandıklı'dan ayrılmışlardır. Dinar Afyon'a bağlı bir ilçe olmuş, Dazkırı Dinar'ın bir beldesi haline getirilmiştir. Çivril'de Denizli'ye bağlanmıştır. Dazkırı 1959'da ilçe olmuştur(Durmuş, 1993; 34).

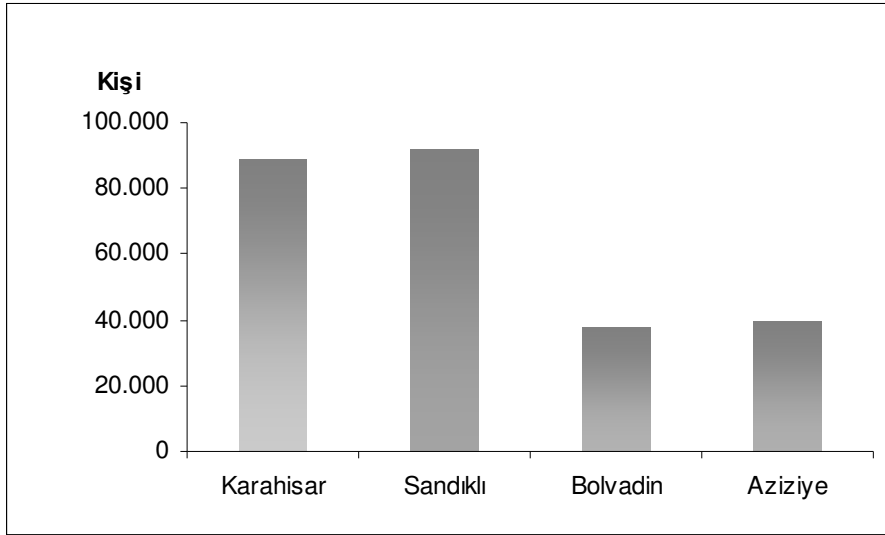
Şekil 2: Afyon'da 1831 Tarihli Erkek Nüfus Sayımı.

Tablo 3: 1906(H.1324) Tarihli Salname'ye Göre Karahisâr-ı Sahip Sancağı Nüfusu.

KAZA	NÜFUS				
	İslam			Rum, Protestan Katolik ve Yahudi	Otadoks
	Erkek	Kadın	Toplam		
Karahisar (Şuhut ve Sincanlı)	48.589	46.887	89.128	77	6.271
Sandıklı (Şeyhlü, Geyikler, Dazkırı)	46.223	45.800	91.482	392	149

Bolvadin (İshaklı ve Çay)	19.171	18.847	38.007	3	8
Aziziye (Hanbarçın)	20.577	19.375	39.764	114	74
TOPLAM	134.560	130.909	258.381	586	6.502

Kaynak: 1906(H.1324) Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 340-341'den yararlanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3: 1906(H.1324) Tarihli Salname'ye Göre Karahisâr-ı Sahip Sancağı Nüfusu.

Hocalar ve Kızılören'in 1990 yılında ayrılıp ilçe olmalarına sonra Sandıklı'nın idarî sınırı Sandıklı Ovasının kuzey yarısından ibaret olarak kalmıştır. İdarî yapıdaki bu değişimler araştırma sahamızdaki nüfus hareketliliğinde önemli nedenlerden birisini oluşturmaktadır. Bu etkinin bariz örneği 1927 tarihli Nüfus sayımında görülmektedir(Afyonkarahisar Kütüğü, 2001; 266). Sayıma göre Sandıklı'nın nüfusu 36,480 kişi olarak belirlenmiştir(Tablo 4). Bu dönemle birlikte ilçe nüfusu, 1906 ve önceki yıllardaki salnamelerle mukayese edildiğinde merkez ve bazı ilçe nüfuslarının altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'ten günümüze Sandıklı ilçe nüfusunda, Türkiye'deki birçok yerleşim yerinde olduğu gibi, bazı dönemler azalmalar olmuştur.(Darkot, 1953;3, Özav, 1996; 60). Buna karşılık, genel nüfus

seyrinin artış şeklinde olduğunu belirtmek mümkündür. Araştırma sahası ile ilgili şehir ve kırsal nüfusuna ait ilk verilere 1935 sayımı ile ulaşılmaktadır. Bu dönemde Sandıklı ilçesine bağlı 56 yerleşim yeri mevcuttur. Aynı yıl ilçede toplam 44,634 kişi bulunmaktadır. Bu nüfusun ancak 8,155'i merkezde ikamet ederken, 36,479'u kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. 2000 yılına gelindiğinde ise şehir nüfusu 37,804 olurken kırsal nüfusu 38,814 kişi olmuştur. 65 yıllık süreçte özellikle şehir nüfusu yaklaşık % 475 artarken, kırsal nüfusu daha az artmıştır(Tablo 5). Kuşkusuz bu farklılık ekonomik, sosyal ve idari yapıdaki değişimlerle yakından ilgilidir(Özav, 1995; 83). Sandıklı'da ilçe merkez nüfusunun gerek artış ve azalış yönü gerekse artış nedenleri kırsal yerleşmelere göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle ilçenin şehir nüfusu ile kırsal nüfusunun gelişimini ayrı ayrı ele almak daha doğru olacaktır.

Tablo 4: 1927 Nüfus Sayımına Göre Afyon Nüfusu

KAZA	NÜFUS
Karahisar	94.637
Dinar	40.576
Sandıklı	36.480
Bolvadin	38.900
Aziziye	43.000
TOPLAM	253.593

Kaynak: Afyonkarahisar Kütüğü'nden(2001) yararlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 5: Sandıklı İlçesi'nde Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar ve Yüzdelerinin Gelişimi.

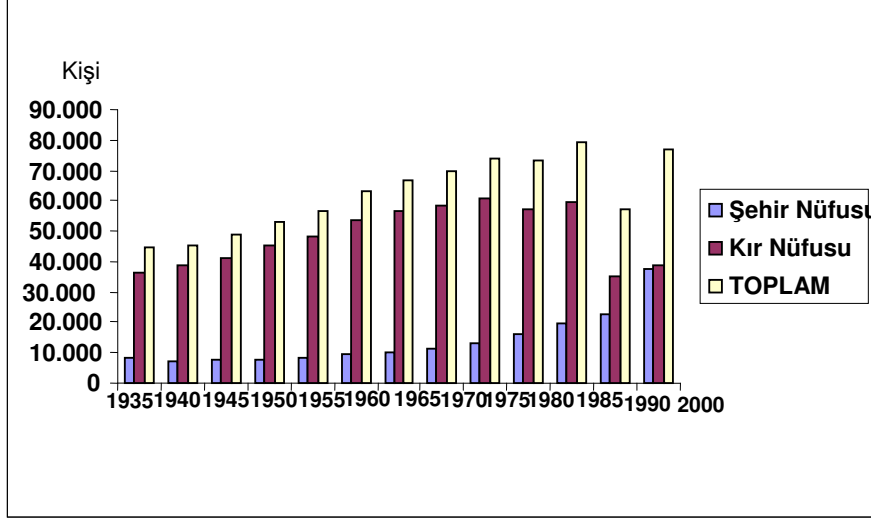
Sayım Yılları	Şehir Nüfusu	Kırsal Nüfusu	TOPLAM	Kırsal Nüfus(%)	Şehirsel Nüfus(%)
1935	8.155	36.479	44.634	81,73	18,27
1940	6.879	38.562	45.441	84,86	15,14
1945	7.937	41.177	49.114	83,84	16,16

1950	8.004	45.209	53.213	84,96	15,04
1955	8.095	48.506	56.601	85,70	14,30
1960	9.357	53.614	62.971	85,14	14,86
1965	10.192	56.529	66.721	84,72	15,28
1970	11.056	58.580	69.636	84,12	15,88
1975	13.181	60.810	73.991	82,19	17,81
1980	16.041	57.472	73.513	78,18	21,82
1985	19.398	59.879	79.277	75,53	24,47
1990	22.359	34.891	57.250	60,94	39,06
2000	37.804	38.814	76.618	50,66	49,34

Kaynak: D.İ.E. Verilerinden Yararlanarak Hazırlanmıştır.

I- Şehir Nüfusu

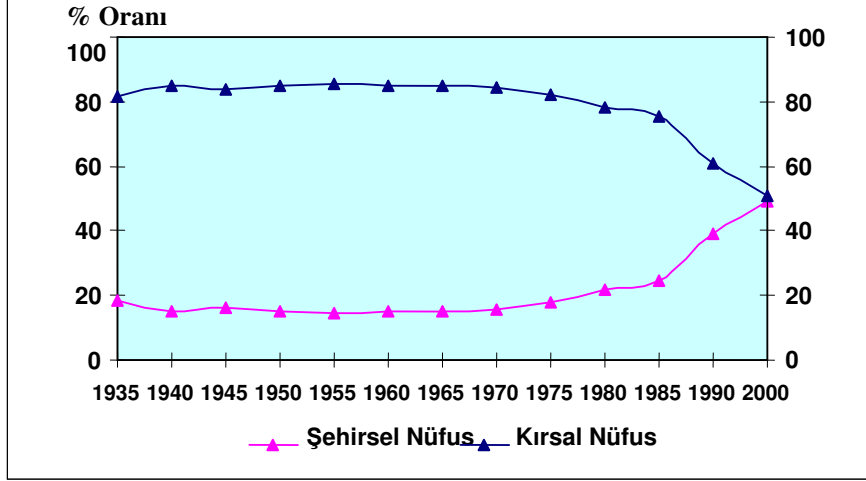
Sandıklı ilçe merkezinde yerleşmenin gelişiminin eski dönemlere kadar uzandığı ilçenin tarihçesini anlatırken değinilmiştir. Bu tarihsel birikim şehir nüfusun gelişimini etkileyen önemli bir süreçtir. İlçe merkezinde 1869 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. Yörenin tarihi ve coğrafi mirası dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde önem kazanan bir özellik oluşturmuştur. Buna karşılık Cumhuriyetin ilanından sonra nüfus incelendiğinde özellikle 1935–1940 yılları arası dönemde bir azalışın olduğu tespit edilmektedir. Nitekim 1935'te 8,155 olan nüfus 1940 yılında 6,879'a gerilemiştir. % -3,3'lük bu azalmada II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz şartların etki söz konusudur. Daha sonraki yıllarda nüfus 1955'e kadar hep aynı seviyelerde kalmıştır. 1950 ile

Şekil 4: Sandıklı'da Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar.

1970 yılları arasında dönemde nüfus artışı düşük seviyelerde devam etmiştir. Bu dönem aralığında nüfus genel toplamda % 30 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde yıllık nüfus artışı ise ortalama % 1,39 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6). Bu dönemde özellikle merkezdeki ekonomik hayatta hareketliliğin olmaması ve ilçe merkezine yapılan göçün azalması nüfus artışının yavaş olmasında etkili olmuştur. Ayrıca o dönemde geçim sıkıntısı nedeni ile Afyon il merkezine ve yurt dışına göçlerin oluşu nüfusun durgunlaşmasının diğer nedenleri arasında gösterilebilir. Buna karşılık Sandıklı 1965 yılında 10,192 kişilik nüfusu ile artık bir şehrsel yerleşme özelliğini kazanmıştır. Bilindiği gibi ülkemizde bazı araştırmacılar şehrsel yerleşmeler için 10,000 nüfus kriterini esas almaktadır (Darkot, 1967;3-6).

Sandıklı şehrinde 1970'ten 1990 yılına kadar geçen süreçte nüfusun düzenli olarak artış göstermiştir. İlk küçük sanayi sitesinin 1983 yılında kurulması ilçe ekonomisinde hareketliliğe sebep olmuştur.

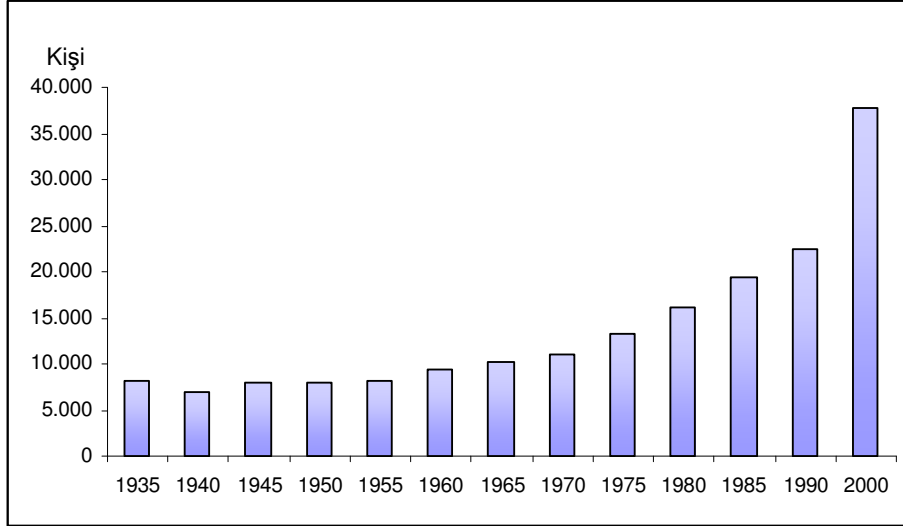
Şekil 5: Sandıklı İlçesinde Şehir ve Kırsal Nüfusunun Sayım Yıllarına Göre Gelişimi

Tablo 6: Sayım Yıllarına Göre Sandıklı Şehir Nüfusunun Gelişimi

Sayım Yılı	Nüfusu	Artan Nüfusu	Yıllık Artışı %'si
1935	8.155	-	-
1940	6.879	-1276	-3,3
1945	7.937	1058	2,9
1950	8.004	67	0,1
1955	8.095	91	0,2
1960	9.357	1262	2,9
1965	10.192	835	1,7
1970	11.056	864	1,6
1975	13.181	2125	3,5
1980	16.041	2860	4
1985	19.398	3357	3,8
1990	22.359	3021	2,8
2000	37.804	15445	5,3

Kaynak: D.İ.E. verilerinde yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu durum nüfusu sayısında artışa neden olmuştur. Sandıklı şehir nüfusu 1990 yılından sonra önceki yıllara nazaran ciddi bir gelişme kaydetmiştir. 2000 yılında nüfus bir önceki döneme göre yaklaşık % 70 gibi çok önemli bir artışla 37,804'e ulaşmıştır. Aynı sayım aralığında yıllık nüfus artışı ise ortalama % 5,3 olarak gerçekleşmiştir. Merkez nüfusun bu denli artışı yöre ekonomisinde meydana gelen gelişmelere bağlamak mümkündür. Bu sayım aralığında ilçenin kırsal kesimlerinden şehre doğru önemli göçler yaşanmıştır. Yöre halkı ile yapılan mülakatlarda kırsal yerleşmelerde tarımda meydana gelen olumsuz gelişmeler ve yaşanan ortamın ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmesi ile ilçe merkezine olan göçü artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca yörede istihdam yaratıcı yatırımların da artması Sandıklı şehrinin çevre yerleşmeler içinde cazibe merkezi olmasını sağlamış ve nüfusun doğal artışını daha yükseltmiştir.

Şekil 5: Sandıklı Sayım Yıllarına Göre İlçe Merkezi'nin Nüfus Artışı

II. Kırsal Nüfusu

Kırsal yerleşmelerin nüfus artışlarının sayım yıllarına göre gösterdiği değişiklikler incelendiğinde ilk dikkati çeken özellik, yıllık nüfus artış hızının oldukça yavaş olmasıdır (Tablo: 7, Şekil: 6). Genel tablo içerisinde incelendiğinde ve 1935–2000 nüfus sayım sonuçları karşılaştırıldığında, kırsal nüfusun çok ciddi artmadığı görülmektedir. 1935'te 36,479 kişi olan nüfus 2000 yılında ancak 38,814 olmuştur. Buna karşılık nüfusun bu iki dönem içerisindeki seyri farklı olmuştur. Sandıklı'da kırsal nüfus gelişimi açısından 1975 yılı ve 1990 yılı önemli dönüm noktalarıdır. Nüfus 1975 yılına

kadar sürekli bir artış göstermiştir. Nitekim 1935–1975 yılları arasında nüfus yıllık ortalama 1,26 dolaylarından artmıştır. 1975’ten 1990 yılına kadar ise kırsal nüfus genel olarak düşmüştür. Bu dönemler arasında nüfusun azalmasında ilçede meydana gelen hem iç hem de dış göçlerin etkisi söz konusudur. Türkiye’de 1960’larda yaşanan sosyo-ekonomik süreç sonrası iç ve dış göçler yoğun şekilde yaşanmıştır. O dönemde göç olayının ciddi olarak yaşandığı illerden birisi de Afyon’dur. İl içerisinde, kırsal alanlardan ilçe merkezlerine ve özellikle yut dışına büyük nüfus kitleleri göç etmiştir. Sandıklı’daki kırsal nüfusun değişiminde bu ilişki görülmektedir. Ayrıca, kırsal kesimde yaşayan ailelerin giderek daha az çocuk sahibi olmak istemeleri de gerilemede ve nüfus artışının yavaşlamasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo7: Sayım Yıllarına Göre Sandıklı İlçesi Kırsal Nüfusunun Gelişimi

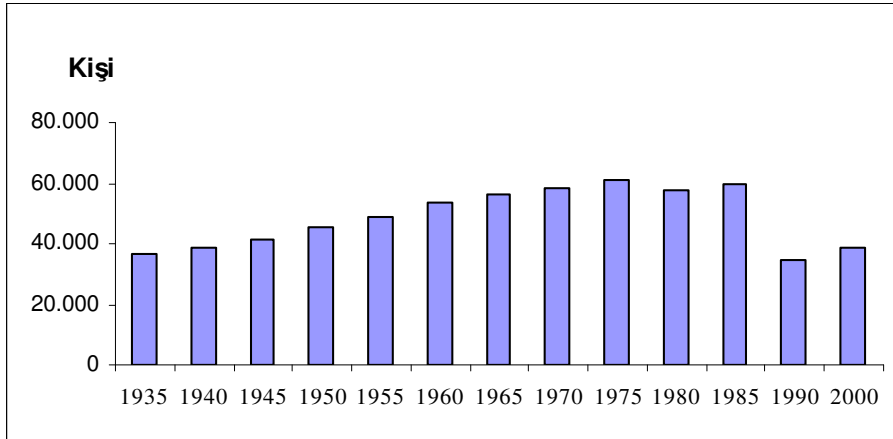
Sayım Yılı	Nüfusu	Artan Nüfusu	Yıllık Artışı %'si
1935	36.479	-	-
1940	38.562	2083	1,1
1945	41.177	2615	1,4
1950	45.209	4032	2,0
1955	48.506	3297	1,5
1960	53.614	5108	2,1
1965	56.529	2915	1,1
1970	58.580	2051	0,7
1975	60.810	2230	0,8
1980	57.472	-3380	-1,1
1985	59.879	2407	0,8
1990	34.891	-24.988	-8,3
2000	38.814	3923	1,1

Kaynak: D.İ.E. verilerinde yararlanarak hazırlanmıştır.

Sandıklı’da bazı kırsal yerleşmelerin verimli alanlarda yer alması nedeni ile göç olaylarına daha az rastlanmaktadır. Dolayısı ile söz konusu yerleşmelerin nüfus artış oranları daha yüksektir. Diğer yandan belediye

teşkilatına sahip kırsal yerleşmelerin nüfus artışları da, kırsal nüfusun gidişini büyük ölçüde etkilemektedir. Nitekim 1950–1975 devrelerinde kırsal nüfusta görülen yüksek artış oranları, daha çok beldelerin artışlarından ileri gelmektedir. Gerçekten de belediye teşkilatlarının kurulması ile ulaşım, kanalizasyon, yol, su, eğitim ile ilgili problemler çözen yerleşmeler cazibe merkezi olma özelliklerini nispeten sürdürmektedirler. Bu durum göç üzerinde etkili olmakta ve göçü yavaşlatmaktadır.

Sandıklı'da 1990 yılına gelindiğinde kırsal nüfusun ciddi bir düşüş yaşadığı tespit edilmiştir. Öyle ki nüfus, 1985–1990 döneminde 24.988 kişi azalmıştır. Bu da yıllık ortalama % -8,3 azalış demektir. Bu önemli düşüşün en önemli sebebi 1990 yılında ilçeden Kızılören ve Hocalar'ın ilçe olarak ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Bu iki yerleşim birimi kendine ait birçok köyü idari sınırları içerisine alarak ayırdığından kırsal nüfus bu derece azalmıştır. 1990–2000 dönemleri arasında nüfusta tekrar bir artış söz konusu olmuştur. Bu sayım devreleri arasında nüfusta yıllık ortalama % 1,1'lik bir artma görülmüştür. Bu artışın doğal nüfus artışının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Afyon il merkezi ve Sandıklı ilçe

Şekil 6: Sandıklı İlçesinde Sayım Yıllarına Göre Kırsal Nüfus Artışı

merkezinde oturan ve kırsal yerleşmelerle ilişkisini kesmemiş bazı ailelerin, sayımlara köylerinde katılmalarının da kırsal nüfus artışlarında etkili olduğu görülmektedir. Tüm bunlar kırsal nüfustaki değişimleri belirleyen önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Sandıklı'da nüfus ve yerleşme, tarihin çok eski devirlerine kadar uzanmaktadır. İlçe, bulunduğu coğrafi konumu dolayısı Hititlerden günümüze insan faaliyetlerine sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında önemli bir kaza olan Sandıklı Cumhuriyet döneminde de bu özelliğini korumuştur. İlçede, hem Cumhuriyet öncesi dönemde hem de Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde nüfusun gelişimini etkileyen iki önemli unsur dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi idari taksimattaki değişimler ikincisi ise iç ve dış göçlerdir. Sandıklı'nın Osmanlı'nın son dönemlerinde nüfusu 91,482 iken Cumhuriyet sonrası dönemde nüfus 36,480'e kadar düşmüştür. Nüfusun bu denli azalmasında önceden Sandıklı'ya bağlı olan Dinar, Dazkırı ve Çivril'in ayrılması önemli bir etken olmuştur. Aynı şekilde 1990 yılında Kızılören ve Hocalar'ın ilçe olarak Sandıklı'dan ayrılmıştır. İdari yapıdaki değişikliklerin etkisi kırsal nüfusta çok ciddi bir şekilde kendini göstermiştir. Bu durum 1935 ile 2000 sayım dönemlerinde kırsal nüfusta az denecek kadar bir artış olduğu gibi bir tablonun oluşmasına da sebep olmuştur. Fakat ilçede kırsal nüfus gelişimi düzenli bir gelişim göstermez. 1975'e kadar genel bir nüfus artışının görüldüğü kırsal yerleşmelerde bu dönemden sonra nüfusta azalış meydana gelmiştir. Bu azalışta çalışma sahasındaki kırsal yerleşmelerden 1960 sonrası meydana gelen özellikle dış göç olayları etkili olmuştur. Ayrıca Sandıklı ilçe merkezine ve diğer şehirlere doğru yapılan göçler de etkilidir. Kırsal yerleşmelerdeki nüfusta 1990'dan sonra tekrar bir artış yaşanmıştır. Fakat bu artış daha ziyade ilçenin kendi sınırları içindeki doğal artışından kaynaklanmaktadır. Sandıklı'da özellikle belde teşkilatı bulunun yerleşmelerde altyapı, eğitim ve sosyo-ekonomik hayatta yapılacak bir takım yatırımların kırsal ve şehrsel nüfus potansiyellerini dengelemesi açısından önemli olacağı aşikârdır. Sandıklı ilçe merkezinde nüfus Osmanlı döneminden günümüze kadar sürekli artış göstermiştir. Sandıklı şehrinin gelişmesinde belli başlı bir kaç faktör dikkati çeker. Bunlar şehrin ana karayolu ve demiryolu ulaşım ağları üzerinde yer alması ayrıca şehrin verimli bir ovanın kenarında kurulması ve kaplıca faaliyetleri dolayısı ile özellikle sağlık turizminin gelişmesidir. Sandıklı şehrinin coğrafi durumu nüfusun bugünkü halini almasında önemli olmuştur. İlçesinin bu özelliklerinin birtakım yatırımlarla desteklenmesi halinde şehir nüfusunun günümüzden daha fazla artacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKLAR

BARCAN Ö. L. (1953) Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, X, s.1-26.

BULDUK, Ü. (1993) XVI Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, Ankara: Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Genel Tarih ABD, Basılmamış Doktora Tezi.

DARKOT, B. (1953) Türkiye’de Nüfus Hareketleri, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Der. Cilt: 2 Sayı: 5-6 s.3.

DARKOT, B. (1967) Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri, İstanbul Üniv, Coğrafya Enst. Der. Cilt: 8 Sayı.16, s. 3-6.

DOĞANAY, H. (1994) Türkiye Beşeri Coğrafyası, Ankara: Gazi Büro Kitapevi.

DURMUŞ, M., A. (1993) XX Yüzyıl’da Sandıklı Kazasında Sosyal ve İktisadi Değişmeler, İzmir: Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Bitirme Tezi, Kayıt No:80.

GÖNÇER, S. (1971) Afyon İli Tarihi, İzmir: Cilt I, Karınca Matbaacılık.

GÖYÜNÇ N. (1979) Hane Deyimi Hakkında İstanbul Üniv. Tarih Der. 32, s. 331-348.

İZBIRAK, R. (1944) Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı, Ankara Üniv. D.T.C.F. Der. Cilt: II Sayı:3, s. 464-465.

KARPAT, K., H. (2003) Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, (Çev. Bahar TIRNAKÇI), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay. 133.

ÖZAV L. (1995) Narman’da Nüfus Hareketleri, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Der. Sayı: 21, s. 83.

ÖZAV, L. (1996) Simav Depresyonu ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No: 813.

SAMİ, Ş. 1890(H. 1306) Kamus-ül Âlam, İstanbul: Mihran Matbaası.

SEVİN, V. (2001) Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Afyonkarahisar Kütüğü Cilt 1, 2001, Afyon: Afyon Kocatepe Üniv. Yay. No: 35.

Yurt Ansiklopedisi I, 1981, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Sandıklı, 2001, Sandıklı: Sandıklı Belediye Yayınları.

1906(H. 1324) Hüdavendigâr Vilayei Salnamesi Matbaa- 1 Resmîye, Bursa.

T.C. Sandıklı Kaymakamlığı Birifing Raporu, 2004.

D.İ.E. (1935–2000) Genel Nüfus Sayım İstatistikleri, Ankara.